

פיתוח בר קיימא - ההקשר הישראלי

אלון טל

כאשר מוסדות בינלאומיים המציאו את הסיסמה "פיתוח בר-קיימא" כדרך לגשר בין הרצון של העולם המפותח לשמור על הסביבה הגלובלית לבין העולם המתפתח אשר חפץ להעלות את רמת חייו, מדינת ישראל לא היתה חלק מן המשוואה. אולם בדיעבד, ייתכן כי הפרדיגמה החדשה של "קיימות", אשר היום מאחדת גופים "קוטביים" - מהבנק העולמי ועד לארגונים הירוקים הכהים ביותר, מתאימה עד מאד לאסטרטגיה הלאומית העתידית שלנו.

למדינת ישראל פרופיל ייחודי: מחד, קצב גידול האוכלוסין שלה, העולה על שני אחוז, שייך למגמות הנפוצות במדינות מתפתחות. מאידך, תל"ג לנפש העולה על 29,000 דולר מעמיד את מדינת ישראל במקום טוב בקרב המדינות המערביות. למעשה, יש בתוך תוכנו מגמות סותרות של עולם ראשון ועולם שלישי. כאשר ממשלת ישראל דנה בנושא, ככל הנראה הגיעה למסקנה כי על מנת להבטיח את קיומם של משאבי הטבע, שירותים אקולוגיים, ותנאים סביבתיים ראויים יחד עם שגשוג כלכלי מתמשך יהיה צורך בפרדיגמה חדשה, כלומר - בפיתוח בר קיימא.

היו כאלה שטענו כי עצם המושג "פיתוח בר קיימא" הוא פסול, שכן הוא מורכב מדבר והיפוכו ("פיתוח" משמעו שינוי וגדילה בעוד ש"בר קיימא" מצביע על יציבות ושמירה על מצב קיים). הסתירה הפנימית נעוצה בכך שלכדור הארץ (ולמדינת ישראל בפרט) משאבי טבע מוגבלים. גם פיתוח ידודותי לסביבה יביא בסופו של דבר לדלדולם. אחרים טענו כי מושג כה עמום, שראשי תאגידים מזהמים וארגוני סביבה יכולים להסכים עליו, בהכרח חייב להיות ריק מתוכן.

אולם התנופה הבינלאומית הביאה לקיומה של פסגת כדור הארץ לפיתוח בר קיימא ביוהנסבורג בקיץ 2002. שם התכנסו רוב רובם של מנהיגי העולם לדון באסטרטגיה גלובלית של "קיימות". כאשר משלחת ממשלתית גדולה - שכללה שלושה שרים ועשרות עובדי מדינה, נפגשה עם משלחת מקבילה של פעילים סביבתיים, המתלהבים גברו על המתנגדים. בשיחות עם נציגי הארגונים, השר לאיכות הסביבה דאז צחי הנגבי הסכים להביא את רוח הוועידה לשולחן הממשלה. תשעה ירחים לאחר מכן, ביום 14.5.03, התקבלה החלטת ממשלה שאפתנית ומהפכנית לאמץ אסטרטגיה של פיתוח בר קיימא בכל משרדיה. ולאט-לאט ההחלטה באה לידי ביטוי.

אפשר כמובן לטעון כי בענייני "קיימות" אין חדש ממש תחת השמש. כאשר החלוצים

הציוניים הראשונים הגיעו לארץ ישראל, מצאו כאן ארץ במצב סביבתי ירוד. התיאורם של מומחים לקרקע מאותן שנים היו אחידים, והם תיעדו תסמונת של סחף מסיבי כתוצאה מרעיית יתר מימים ימימה, יחד עם חיסול כל עץ רענן וחורש טבעי בחיפוש אחר מקורות אנרגיה, ובסוף התקופה העות'מאנית - פעילות הרסנית שיטתית. אפילו החקלאות הפלאחית, שלעתים נהנתה מתיאורים רומנטיים, על פי אמות מידה של "קיימות", לא תמיד הניבה תוצאות אקולוגיות בריאות.

על כן, הדחף הבסיסי בקרב המתיישבים האירופאים החדשים דווקא נראה דומה לתפיסה שהיום מתלכדת תחת הכותרת של "קיימות". מושגים כמו "גאולת הקרקע" עוצרים בחובם רצון להבריא את הארץ, תוך ניצולה לטובת ייצור חקלאי. אם נסמוך על מקורות ממשלתיים ומדעיים מחמישים השנים הראשונות של המאה העשרים, למרות העלייה החדה במספר התושבים בארץ ישראל והאינטנסיביות של הפעילות הכלכלית החדשה, פיתוחה היה במידה רבה פיתוח בר קיימא. ננקטו פעולות רבות למניעת הסחף, חוקים הוצאו לשמירת היערות (ואפילו פרחי בר), והוקמו תשתיות ששיפרו את המציאות הסניטרית המקומית. רמת המינוע היתה נמוכה מאד, וחומרי הדברה כמעט ולא היו. עד סיום תקופת המנדט אפילו הקדחת, המפגע הבריאותי הסביבתי הקטלני שפקד את ארץ ישראל משך שנות אלפיים, למעשה חוסלה.

אך המציאות האקולוגית לא היתה ורודה לחלוטין. מתוך התרבות הציונית הצעירה פרצה אסכולה "ביצועיסטית" שונה בתכלית מן הזרם הרומנטי של א.ד. גורדון ושירי רחל - אשר לימים עתידה היתה להשתלט בשטח. הגישה הציעה פתרונות מיידיים למדינה גדושת מהגרים, עוני וצימאון לשיפור כלכלי. למעשה, עוד לפני סיום המנדט, בעקבות התיעוש המזורז שחל לאחר מלחמת העולם השנייה, הפכה כלכלת ארץ ישראל לכלכלה תעשייתית. לא היתה זו תעשייה נקייה. נהפוך הוא - מטרדים אשר לימים יפריעו מאד לרווחת אזרחי המדינה הוקמו בימים ההם - וביניהם מפעלי נשר, בתי הזיקוק, תחנות הכח, מפעלי ים המלח ועוד.

הפיתוח לכשעצמו היה מרשים, והניב מקומות עבודה, מוצרים חשובים ואף רווחים. אך לעתים קרובות התהליך התנגש עם כל קריטריון של "קיימות" על פיו אנו בוחנים קדמה היום. הסינרגיזם בין תוספת של מיליון תושבים מידי עשור, ותושייה תעשייתית הביא לתוצאות סביבתיות קשות - תוצאות אשר בסופו של דבר יהפכו לרועץ להמשך אותו פיתוח עצמו.

כך למשל שאיבת היתר, שתפסה תאוצה לאורך מישור החוף עוד בשנות ה-50. היה ברור למנהלי משק המים דאז כי חדירת מי ים למי התהום בסופו של דבר תביא לזיהום האקוויפר ולסגירתם של בארות רבים. אולם אילוצים כלכליים, לחצים פוליטיים ואופטימיות עיוורת השפיעו על נציבי המים בשנותיה הראשונות של המדינה. ייבוש

החולה נחשב לדוגמה קלאסית של פיתוח שהפך לבומרנג עקב ההתעלמות שהיתה במהלכו משיקולים סביבתיים. יתכן כי חלק מן העלייה בשיעור הסרטן בארץ, בקרב כל המגזרים, נובעת מאותן "הצלחות" תעשייתיות.

אי אפשר כמובן לאפיין את כל הנעשה במשך חמישים השנים הראשונות של המדינה כחורבן אקולוגי וחוסר קיימות. פעילות למניעת מדבור, יעילות קיצונית בתחום ההשקיה, ייעור ללא תקדים, פיתוח תשתית תיירותית, השקעה בהון האנושי - כל אלה בהחלט סימנו כיוון אחר - מקיים יותר. ובכל זאת, בסופו של דבר, קשה להתעלם מממדי המשבר הסביבתי שהוא הצד השני של המטבע ב"נס" הכלכלי של מדינת ישראל הצעירה.

נזק זה בהחלט לא נעלם מעיני רבים ובהחלט השפיע על ניצני התנועה הסביבתית במדינת ישראל. מתוך עוצמתה ומהירותה של הפגיעה מחד, והיצירתיות והתעוזה האנושית של מייסדי החברה להגנת הטבע מאידך, קמה בישראל תנועה סביבתית מיליטנטית ופופולרית. בסך הכל, אזרחי מדינת ישראל אהבו את ארצם. לימים הדגש על שמירת המערכות האקולוגיות והנופים הייחודיים שאפיינה את "הירוקים" בתחילת הדרך, הוחלף בדאגה לסביבה האורבנית המתדרדרת. אולם לשני הזרמים - חובבי הטבע ושוחרי איכות החיים העירונית - מכנה משותף. למרות שזכו להצלחות מרשימות בקמפינים נקודתיים, עם השנים ההצלחות פחתו. מאבקים "נגד" יוזמות לאומיות גדולות - מהחולה ותחנת כח רדינג ד' בת"א של פעם ועד לכביש מס' 6 ונתב"ג 2000 של ימינו - הסתיימו בהפסדים. לעתים קרובות מידי התברר כי האסטרטגיה בה אומרים "לאו" ו"בשום פנים ואופן" לפיתוח, איננה מניבה תוצאות טובות לכוחות הסביבה.

אולי זו היתה הסיבה האמיתית לשינוי בתפיסה ולאימוץ הגישה החדשה של "קיימות" בקרב הירוקים. בן לילה השאלה הבסיסית השתנתה: לא עוד היתה היא "האם להתיר פיתוח" אלא "איזה מן פיתוח להתיר". ולעתים קרובות אכן התוצאות היו מעודדות. ארגוני הסביבה יכלו לחזק ולדחוף משרד לאיכות הסביבה צעיר וחלש להישגים בשלל תקנים סביבתיים - מאחוז הגופרית בדלקים ועד לאחוז הפסולת שחייבת רשות מקומית למחזר. בתחום התכנון הפיזי, ההשפעה היתה ניכרת עוד יותר. תוכניות מתאר ארציות בתחומים כמו חופים, סילוק פסולת, שמורות טבע, ייעור ועוד הציבו גבולות והביאו לאיזון סביר.

היה כאלה שיטענו כי לא מדובר במהפך אסטרטגי של ממש או בתפיסת עולם חדשה בקרב החוגים הירוקים, אלא בשינוי טקטי בלבד. כך, ככל הנראה, מפסידים פחות. ויתכן כי יש בזה ממש. ישנם גופים, כמו הקרן הקיימת, אשר מאמצים את הפיתוח ואת השימור גם יחד, בעת ובעונה אחת. אולם הרבה מאד מן הארגונים והפעילים היו מעדיפים שהמדינה לא תתפתח, או לפחות שהפיתוח לא יתגלגל לפתחן של פינות החן

היקרות והמאוימות של הארץ. ברור גם כי בזמן בו מחקרים אפידמיולוגים מצביעים על תמותה של אלפי תושבים מידי שנה מחמת החשיפה לזיהום אויר, התוספת הרצויה לסך הפליטות איננה "אפס", אלא "מינוס". יחד עם זאת, אנשי הסביבה בישראל הם במידת מה שונים מעמיתיהם בחו"ל. הפרגמטיות כאן אינה נחשבת למילת גנאי, אלא למוסר עבודה מובן מאליו במדינה כה צפופה בעלת בעיות חברתיות וכלכליות נוספות. ובכל זאת, לאחרונה בהחלט חל שינוי, או ליתר דיוק "הרחבה" בתפיסה הסביבתית המקומית. כמובן שקיים בישראל מגוון של גישות ודגשים בקרב הקהילה הסביבתית, אך אי אפשר להכחיש כי החזון ה"ירוק" הישראלי לאט-לאט משלב בתוכו נושאים "חברתיים" שבעבר נחשבו לבעיותיהם של אחרים. מעבר זה עולה בקנה אחד עם עקרונות היסוד של פיתוח בר קיימא כפי שעוצבו בעולם, שכן חשיבותם של שיתוף הציבור וצדק חברתי מהווים חלק מהגדרתה של "התקדמות סביבתית". ארגוני הסביבה בישראל היום מצביעים על זיקה בין חולשתם של מגזרים מסוימים ומצוקתם הסביבתית וחשים חובה למחות ולסייע. סוגיות כגון "הפרטה", גלובליזציה, אפליה וצרכנות אינן עוד נחלתם של "ארגונים חברתיים" בלבד, אלא חלק מן החברה האזרחית הפרוגרסיבית שהקהילה הסביבתית חשה שייכות אליה.

לא כל אנשי הסביבה בישראל רואים את השינוי בעין יפה. יש תחושה בקרב רבים כי הרחבת האג'נדה תביא להזנחת העיקר ותופעות "תפסת מרובה לא תפסת". כמו כן, לסוגיות חברתיות מסוימות ישנן אסוציאציות פוליטיות העלולות לדחות חלק מן הציבור שבנסיבות אחרות היה מזדהה עם המסר הירוק המסורת. יש מידה רבה של אמת בטענות הללו, אבל נראה כי פיתוח בר קיימא שולל תפיסה סביבתית צרה מדי, אשר אינה מתמודדת עם שלל הגורמים החברתיים שמייצרים מפגעי העיר ומחסלים את השטח הפתוח.

המציאות הישראלית היא אכן ייחודית ומלאה סתירות. תושביה משלבים אהבה לפרחי בר ושילי הליכה עם דחף בלתי נשלט להשליך אשפה במקומות ציבוריים. לצד המחויבות החברתית הרחבה לקלוט עולים, (או במגזרים שונים להגדיל את כוחם על ידי ילודה) גוברת הכרתנו בכך שהמדינה מצטופפת והדבר אינו תורם לאיכות החיים. הקיימות עשויה לספק תשובות לדילמות כאלו וראיה שתאחד את רוב חלקי העם. נראה כי בכל זאת קיים קונצנזוס, המבין כי ללא פיתוח כלכלי לא ניתן יהיה להשיג את החלומות החברתיים והסביבתיים שלנו. אך בד בבד, אם הפיתוח לא יהיה מושכל, ולא ייקח בחשבון השפעות אקולוגיות וחברתיות, נחטא לדורות הבאים ונשאיר אחרינו נזק לארצנו וילדינו שאנו כה אוהבים.